

**Іван Ярмошик**

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка*

**ДЕРЖАВОТВОРОЧІ ПРОЕКТИ КИЇВСЬКОГО  
РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО БІСКУПА  
ЮЗЕФА ВЕРЕЩИНСЬКОГО  
(1530 – 1598 рр.) В ІСТОРІОГРАФІЇ**

**Анотація**

*Стаття присвячена аналізу постаті визначного мислителя кінця XVI ст. київського римо-католицького біскупа Юзефа (Йосипа) Верещинського, у висвітленні польської та української історіографії, переважно XIX – XX ст. Головну увагу приділено аналізу істориками поглядів біскупа щодо державного та військового облаштування українських земель у складі тогочасної Речі Посполитої, проаналізовано головні проекти висловлені Ю.Верещинським у його працях, зокрема проект створення козацького державного утворення на чолі з князем, основою якого мали стати запорозькі козаки, простежено його стосунки з козацтвом.*

**Ключові слова:** Юзеф Верещинський, державні проекти України, Річ Посполита, запорізьке козацтво, Україна, історіографічні дослідження.

**Актуальність проблеми.** На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки помітним є звернення до діяльності на теренах української історії представників римо-католицького духовенства та шляхти.

Під впливом російської історіографії XIX ст. та радянської XX ст. роль католицької церкви в Україні подавалася лише в негативному плані. В умовах державної незалежності українські історики почали з дещо інших, об'єктивних позицій висвітлювати цю проблему. Виходячи із цього є актуальною потребою додатково звернутися до висвітлення діяльності римо-католицького духовенства на українських землях, особливо на їх ідеях, котрі дехто з них висловлював щодо господарського, торгового та політичного облаштування українських територій у складі Речі Посполитої.

Такі відомості можна знайти, скажімо, у дорожніх нотатках кардинала Джованні Коммендоні [10] та інших. Усе ж на особливу увагу заслуговують твори київського римо-католицького біскупа, доктора тео-

логії, мислителя-гуманіста Юзефа (Йосипа) Верещинського, політико-літературні твори якого з'явилися у 1590-х роках і були опубліковані у тогочасних польських друкарнях, переважно у Кракові. Більш доступними вони стали для науковців у середині ХІХ ст., коли вони були перевидані польськими вченими, видавцями у різних наукових збірниках. Однак українські історики не часто висвітлення його ідей. Аналіз поглядів істориків на його постать та щодо проєктів, ним висловлених стане завданням цієї публікації.

**Виклад основного матеріалу та висновки.** Юзеф Верещинський походив із українського православної родини Верещинських, гербу Корчак, народився на Холмщині у с. Верещин. Його батько Андрій першим у роду хитрістю свого дядька, матиного брата Григорія, був охрещений всупереч волі батьків та інших родичів і без їх згоди за римокатолицьким обрядом. За це інший його дядько Іван образився на Григорія, що той зробив дитину «бісовим ляхом» [18, s. IV – V]. Усе ж мати Андрія старалася навчати сина руській грамоті, найняла для цього дяка. Тож можемо твердити, що українсько-руські традиції в сім'ї не забувалися. Однак дядько Григорій не забував про свого хрещеника і пізніше всупереч волі батьків переманив Андрія до себе у Красностав і надалі опікувався його освітою та вихованням (відмітимо, що освіту у Красноставі отримував і Юзеф). Доля батька Андрія демонструє нам один, можливо, не переважаючий варіант переходу православних у католицьке віросповідання.

Отож Юзефа можна вважати другим репрезентантом католицької віри у родині Верещинських, отримав добру освіту у тому ж Красноставі та зробив помітну кар'єру. У часи безкоролів'я після смерті короля Стефана Баторія підтримував кандидатур Зигмунта III на польський трон, за що, в силу обставин, був номінований новим королем на київське біскупство.

Після цього провідним у його діяльності були ідеї, проєкти облаштування українських земель у складі Речі Посполитої з метою налагодження їх ефективної оборони супроти нападів татар і турків та фанатична ідея організації священної війни європейських християнських правителів супроти турків і татар. Біскуп і сам особисто брав участь зі зброєю в руках у погонях за татарами. Знаючи руські звичаї, не конфліктував з місцевим населенням. Про себе писав, що змушений з турками й татарами не лише Біблією, але й шаблею дискутувати. Для цього й налагоджував дружні стосунки з козаками.

З українських науковців про плани біскупа щодо наших земель відгукнувся Пантелеймон Куліш, як про один з проєктів заселення безлюдних пустинь Південної Русі, відмітивши що головним для нього було залюднення цих місцевостей [2].

Ю. Верещинського згадав Дмитро Яворницький у першому томі своєї праці «Історія запорізьких козаків». Однак, історик лише обмежився негативним відгуком Ю. Верещинського супроти єврейського населення, яке проживало на території України [9]. Від себе відмітимо, що позиція Ю.Верещинського щодо євреїв була складнішою від простого несприйняття, більш прагматичною. Так у своєму творі «Droga rewna...» пропонував п'ятитисячне козацьке військо забезпечити сукном (а це 50 тисяч ліктів сукна, вартістю 50 тисяч злотих) за рахунок євреїв. За їх же рахунок він пропонував і виплачувати жолд ротмістрам і сотникам цього ж війська, запровадивши для цього спеціальний податок в сумі 1 – 2 злотих на рік за використання найманої праці християн [12, s. 20, 23]. На його думку такі виплати не будуть важким тягарем для євреїв, оскільки для підданих Речі Посполитої вони створюють більші труднощі, у тому числі й через шпигунство на користь ворогів Речі Посполитої. Очевидно, ця проблема потребує додаткового вивчення.

Михайло Грушевський відмітив роль Ю. Верещинського в акціях по замиренню козацьких заворушень у 1590- х роках, його активну участь у перемовинах з козаками, посередництво з владами Речі Посполитої [1].

Грунтовну статтю про Ю.Верещинського на початку ХХ ст. видрукував Андрій Стороженко «Іосиф Верещинский бискуп киевский (1540 ? – 1598 гг). Его жизнь и литературная деятельность» [6]. Автор охарактеризував Ю.Верещинського як католицького біскупа, що дружив із запорожцями, який зі зброєю в руках відбивав набіги татар, дбав про заселення пустинних прикордонних територій, назвав його «біскуп-козак», «біскуп-воїн» і навіть зробив висновок, що це «личность как будто невозможная, исторически неестественная» [6, С. 1]. Названа стаття опублікована у першому випуску «Сборника статей и материалов по истории Юго-Западной России». У додатках до цього збірника він помістив твори Ю. Верещинського «Droga rewna...», «Excitacz...», «Робудка» польською мовою [11; 12; 16]. Дещо раніше на шпальтах українського наукового часопису «Киевская старина» А.Стороженко опублікував кілька творів біскупа в перекладі російською мовою: «Спо-

соб заселения Нового Киева и обороны бывшей столицы Киевского княжества от всякой опасности...» (Киевская старина, Т. XLIV, с. 403 – 425) та «Верная дорога к более быстрому и легкому заселению пустынь в русских областях Польского королевства» (Киевская старина, Т. XLVIII, с. 295 – 341). Отже, А.Строженко одним із перших в українській історіографії спричинився до популяризації праць Ю.Верещинського.

Проект Ю.Верещинського згадав сучасний український історик Тарас Чухліб у своїй статті «Проект козацького князівства історична альтернатива політичного устрою Гетьманщини?» [8]. Науковець оцінив його ідеї як цікавий проект створення козацького державного утворення на чолі з князем і відмітив, що його проект залишився утопічною ідеєю [8, с. 72]. В деталях Т.Чухліб не зупинявся на аналізі його ідей, головну увагу приділивши аналізу державотворчої діяльності козацьких гетьманів середини – другої половини XVII ст.

Більш детальний аналіз політичних поглядів Ю. Верещинського зробив Петро Сас у своїй монографії «Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.)» [4]. в окремому розділі згаданої книги науковець відмітив, що Ю.Верещинський запровадив до політичної думки такі категорії як український народ, що він виробив план розбудови козацької держави в Подніпров'ї. У іншій праці П. Сас відмітив, що Ю.Верещинський вбачав у населенні України історично сформований етнос, який має територію і державне життя в минулому [5, розділ 4.2.].

Короткий аналіз державотворчих планів Ю. Верещинського зробив український письменник Валерій Шевчук у книзі «Козацька держава» у розділі «Утопічне державотворче мислення в давній українській літературі» [7, с. 382 – 384]. Письменник відмітив, що Ю. Верещинський чи не перший висловився про утворення на основі козацьких полків окремих адміністративно-територіальних одиниць, а їх населення підпадало б під юрисдикцію місцевих органів влади, він обґрунтував державницький статус такого Українського задніпровського князівства у васальній залежності від короля Речі Посполитої. В. Шевчук віддав Ю. Верещинському честь першого теоретика-фундатора Козацької держави і що його державотворчі постулати виявилися продуктивними та живучими у Визвольній війні українського народу у середині XVII ст. та пізніші часи. Однак такого ідейного зв'язку письменник не простежив.

Невелику замітку про Ю. Верещинського «Йосип Верещинський – єпископ київський, письменник і сенатор» опублікував Ростислав Ра-

дишевський, відмітивши, що з поміж українських мислителів XVI – XVII ст. одне з чільних місць слід відвести Ю.Верещинському, наукову спадщину якого ми лише починаємо вивчати [3]. Тут же він опублікував переклад на сучасну українську мову фрагменти кількох праць Ю.Верещинського [3, с. 84 – 94].

Біографічні замітки про Ю. Верещинського з'явилися у кількох сучасних енциклопедичних виданнях України.

Більше уваги постаті Ю. Верещинського приділялося у польській історіографії XIX – XX ст. Так письменник середини XVIII ст. Кароль Орловський, спираючись на свідчення попередніх авторів позитивно охарактеризував Ю.Верещинського, охарактеризував його опорою косятолу, батьком для убогих, був пастором, який з умінням міг поєднати доброту людську і високу мудрість [14].

Як уже зазначалося вище, польськими науковцями у середині XIX ст. були видрукувані основні твори Ю.Верещинського. Першим таким виданням стали промови Ю.Верещинського «Kazania Jyzefa Wereszczycskiego biskupa Kijowskiego...» у 1854 р. [13]. Передмову до збірки написав Ігнацій Головинський, у якій він подав короткі відомості про біскупа, відмітив, що його твори залишаються маловідомими (на той час). Стверджував, що Ю.Верещинський належить до найталановитіших проповідників з огляду пишноти мови та простоти викладу, за ґрунтовними знаннями духовної та світської наук. Головну увагу І.Головинський приділив характеристиці його релігійних проповідей. Загалом у часи королівства Зигмунта III промови католицьких проповідників стали досить популярними і спрямовувалися проти надмірностей у житті духовенства та шляхти, аморальності з метою досягти згоди в народі і поєднання сумління правителів і підлеглих. До таких відносився і Ю.Верещинський.

Наступним виданням його вже політичних праць стала збірка «Pisma polityczne ks. Józefa Wereszczyńskiego biskupa Kijowskiego, opata Benedyktyńskiego w Sieciechowie» у 1858 р [15]. Видавець Казимір Туровський підготував і передмову про життєвий шлях біскупа, також високо оцінив його релігійний та літературний талант, вболівання за доручену справу, подав перелік відомих його праць капелана [18, s. I – XVI].

Релігійну та господарську діяльність Ю. Верещинського відмітив польський автор-історик із Київщини Едвард Руліковський у статті про місто Фастів, яку від підготував до видання «Siownik geograficzny

Krylestwa Polskiego i innych krajuw siowiacskich» [17]. Е. Рулікoвський назвав Ю.Верещинського видатною особистістю свого часу, чоловіком залізної волі, найчистішої крові русином, який виносив для України великі плани на її майбутнє. Для цього він спирався на маси селянської людності, роздавав їм ґрунти, звільняв від поборів і повинностей, як правило на 20 років. Зокрема у 1593 р звернувся до Київського гродського уряду з протестацією, щоби, згідно сеймової ухвали, жителі Хвастова як нового поселення жодних поборів нести не повинні. У той же час він розбудував місто, збудував тут замок, укріпив його валами, налагодив випуск гармат для нього, звів костьол, заснував для нього парафію, сприяв залюдненню території сільським населенням. Для цього він навіть закликав шляхтичів, які не мають повного лану, маєтності, які володіють лише половиною лану, щоби переселялися на Україну. А це у свою чергу спонукало його задумуватися над налагодженням ефективного захисту від спустошливих набігів татар. Таким чином, Фастів завдяки його зусиллям та господарській енергії перетворився на містечко. Що й дало йому підставу перейменувати його на Новий Верещин, хоч така назва не прижилася [17, s. 661]. Відмітимо, що у тут у Новому Верещині він заснував друкарню, у якій видав кілька своїх праць, зокрема «Votum» у 1597 р та «Робудка» у 1598 р. Тобто біскуп долучився ще й до розвою друкарської справи в давній Україні.

Більш детальний аналіз письмових творів Ю. Верещинського у другій половині ХІХ ст. подав польський літературознавець Александр Зданович у праці «Rys dziejów literatury polskiej» [20]. Науковець відмітив, що в часи короля Зигмунта ІІІ у Речі Посполитій розвинулася історико-політична література, для якої був характерний високий патріотизм, який у свою чергу пояснювався наростанням загрози з боку турків. До цієї зовнішньої небезпеки додавалися ще й внутрішні неурядиці, як-то козацькі бунти, шляхетські сутички, тому освічені люди шукали рецептів як від того вберегтися. Тому багато мислячих людей виступили в літературі зі своїми проектами. Поміж таких патріотичних письменників, які висловилися із таких проблем А. Зданович перше місце відвів Ю. Верещинському. Дав йому яскраву характеристику, назвав біскупом одягнутим у шолом і панцир, гетьманом із інфулою на голові (інфула – головний убір католицьких священників у вигляді високої пов'язки, став синонімом митри). Наголосив на його високій освіченості, який добре знав історичні праці польських авторів Миколая Рея, Мартина Бельського, за вірець часто мав твори Мацея Стрий-

ковського. Під впливом ідей та мотивів останнього написав власний поетичний твір «Pobudka do podniesienia wojny świętej...» (пізніше перероблений на прозовий), у якому закликав німецького цісаря, польського короля, великого князя московського об'єднати свої зусилля на війну супроти неприятеля святого Хреста.

Спеціальну статтю присвятив постаті Ю.Верещинського польський історик Едвард Вінклер «Józef Wereszczyński, biskup kijowski». Охарактеризував його як постать фантастичну, який поєднував у собі силу юнака і лицарську шляхетність, був біскупом на Русі, але біскупом католицьким і сенатором польським, поєднував у собі гарячу любов до України з любов'ю до всієї Речі Посполитої, русин за походженням, а поляк за культурою та переконаннями. Головним у його політичних думках було відновлення староруської столиці (Києва) та прагнення порятунку християнського світу від турецько-татарської загрози. Відмітив, що у своїх творах біскуп дуже переживав за тим, що чудова і родюча Україна перетворена на безлюдну пустелю, що Польща не досить потужна щоби утримати диких татар від нападів на українські терени [19].

У своїх казаннях часто звертався до творів Мартина Лютера, навіть вбачав у них відповідність приписам католицького костьолу. Це засвідчує, що Ю.Верещинський був людиною творчого складу розуму, аж ніяк не фанатиком, хоча у працях виступає переконаним оборонцем віри і прав костьолу.

На основі такого історіографічного огляду висвітлення постаті Ю.Верещинського у науковій літературі та поглядів біскупа, відображених його творах, можна дійти висновку, що особлива увага приділялася ним двом взаємопов'язаним проблемам: освоєння земель України та оборона південно-східних кордонів Речі Посполитої, зокрема українських територій від нападів татар і турецької загрози. Ці проблеми послідовно проходять у всіх його політичних творах, мають чимало цікавих нюансів (у першу чергу його стосунки та ставлення до запорізького козацтва) і потребують подальшого вивчення. Постать Ю.Верещинського його твори заслуговують на увагу істориків, політологів з позицій новітньої вітчизняної історичної науки.

**Список використаних джерел та літератури:**

1. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.VII. Козацькі часи до року 1625. – К.: Наукова думка, 1995. – С.С. 193, 194, 197, 281.
2. Куліш П. Записки о Южной Руси. – Т.II. – Киев, 1857. – С. 340.

3. Радишевський Р. Йосип Верещинський – єпископ київський, письменник і сенатор. // Хроніка -2000, 1998. – Вип. ??? – С.82 – 83.
4. Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 1995. – 295 с.
5. Сас П. Політична культура суспільства // Історія української культури. – Т.2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). – К., 2001.: режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult2.htm>.
6. Стороженко А. Іосиф Верещинский бискуп киевский (1540 ? – 1598 гг). Его жизнь и литературная деятельность. // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. Вып. 1. – К., 1911. – С. 1 – 60. (різна пагінація).
7. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. – Київ: Абрис, 1995. – С. 382 – 384.
8. Чухліб Т. Проект козацького князівства історична альтернатива політичного устрою Гетьманщини? // Український історичний журнал. – 2014. - № 4. – С. 71 -73.
9. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. – Т.1. – Київ: Наукова думка, 1990. Т. 1. – С. 369 – 370.
10. Ярмошик І. Дорожні нотатки та епістолярні матеріали кардинала Джованні Коммендоні про українські землі другої половини XVI ст.// Інтелекція і влада. Серія : Історія. Вип. 41, 2019. – С.197 – 210
11. Excitazr xiędza Józefa Wereszczyńskiego z Wereszczyna. Do podniesienia wojny S przeciwko Turkom i Tatarom, jako głównych nieprzyjacieliem wszystkiego chrześcijaństwa // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. Вып. 1. – К., 1911. – С. 35 – 138. (різна пагінація).
12. Droga pewna. Do prędszego ó snadniejszego osadzenia w Ruskich krainach pustyni Krolestwā Polskiego, iako też względem drożniejszey obrony wszystkiego ukräinnego położenia od nieprzyaicioł Krzyża świętego. Pokazana przez Księdza Józefa Wereszczyńskiego z Wereszczyna // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. Вып. 1. – К., 1911. – С. 1 – 33. (різна пагінація).
13. Kazania Józefa Wereszczyńskiego biskupa Kijowskiego wydane przez Ignacego Hołowińskiego. – Petersburg i Mohilew, 1854. – XXI, 402, [2] s.
14. Orłowski K. Defensia biskupstwa i diecezji Kijowskiej. – Lwów, 1748. – S. 91.
15. Pisma polityczne ks. Józefa Wereszczyńskiego biskupa Kijowskiego, opata Benedyktyńskiego w Sieciechowie. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. – Krakow, 1858. – XVI, 184 s.
16. Pobudka na jego Cesarska miłość wszystkiego chrześcijaństwa: jako też na jego K.m. Króla Polskiego: tudzież też nř jasnie Oświeconego Kniazia Wielkiego Moskiewskiego: do podniesienia wojny świętej spólną ręką przeciw Turkom i tatarom // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. Вып. 1. – К., 1911. – С. 139 – 149. (різна пагінація).
17. Rulikowski E. Chwastyw, Fwastyw. // Siownik geograficzny Krylestwa Polskiego i innych krajyw siowiackich. – Warszawa: druk “Wiek”, 1880. – Т.1. – S. 660 – 664.
18. Wiadomość o życiu i pismach ks. Józefa Wereszczyńskiego, biskupa Kijowskiego, opata Sieciehowskiego. // Pisma polityczne ks. Józefa Wereszczyńskiego. – Kraków, 1858. S. I – XVI.
19. Winkler E. Józef Wereszczyński, biskup kijowski// Przegląd powszechny/ - 1920 – Т.147 – 148. – S. 243 – 273.
20. Zdanowicz A. Rys dziejów literatury polskiej. – Т.1. – Wilno, 1874. – S. 477 – 481.